

ВАЛЕРІЙ ВОРОНА,

доктор економічних наук, професор, академік НАН України, головний науковий співробітник відділу історії та теорії соціології Інституту соціології НАН України (01021, Київ, вул. Шовковична, 12)

VALERIY VORONA,

Doctor of Sciences in Economics, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of Ukraine, Principal Research Fellow at the Department of History and Theory of Sociology, Institute of Sociology, National Academy of Sciences of Ukraine (12, Shovkovychna St., Kyiv, 01021)

valeriy.vorona.is@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-4694-1618>

Соціологія як наукова дисципліна: постпозитивістська концепція Дж. Александера та П. Коломі

Вступ

Серед результатів рецепції постпозитивізму в соціології — спроби переосмислення природи цієї наукової дисципліни на його епістемологічних підвалинах. У 1980–1990-х роках такі спроби здійснювали Дж. Александер та П. Коломі. Так, перший з них намагався виявити теоретичну логіку, окреслити епістемологічні передумови загальної теорії та проаналізувати нові теоретичні напрями в соціології на постпозитивістських засадах [Alexander, 1982; Alexander, 1990; Александер, 1992а; Александер, 1992b]. Другий прагнув інтерпретувати з позиції постпозитивізму соціологічне метатеоретизування, зокрема, як попередню та перспективну дослідницьку програму [Colomy, 1991; Colomy, 1992]. Також ці дослідники спільно вдавалися до постпозитивістської реконструкції неофункціоналізму [Alexander, Colomy, 1985; Alexander, Colomy, 1990]. У зауважених публікаціях неодноразово, але непрямом побіжно окреслювалися елементи та контури постпозитивістської концепції соціологічної науки. Наразі в соціології бракує експлікації цієї концептуалізації, що й пропонується у цій статті.

Епістемологічний континуум і теоретичні традиції

Вихідним постпозитивістським припущенням Дж. Александера щодо соціології є локалізація всіх складників соціологічної думки у межах єдиного нау-

Цитування: Ворона, В. (2022). Соціологія як наукова дисципліна: постпозитивістська концепція Дж. Александера та П. Коломі. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 4, 7–29, <https://doi.org/10.15407/sociology2022.04.007>.

кового континууму між полюсами двох відмінних середовищ — неемпіричного метафізичного світу теоретизування та емпіричного світу спостережень (рис.).

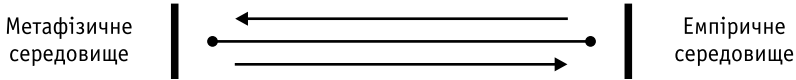

Рис. Континуум соціально-наукової думки [Alexander, 1982: p. 2]

Відтак соціологічна думка варіює від абстрактних, загальних і метафізичних елементів, з одного боку, до конкретних, емпіричних і фактичних — з іншого. Між цими граничними елементами локалізується решта формальних елементів або рівнів соціологічного наукового дискурсу — зокрема ідеології, моделі, поняття, закони, пропозиції, методологічні припущення та твердження спостереження. Власне всі ці формальні елементи найчастіше згадуються в науковій літературі як незалежні точки зору на соціальну реальність. Їх континуальна концептуалізація передбачає, що, попри переважну орієнтацію соціально-наукового твердження на метафізичний або емпіричний полюс, воно ніколи не може бути детермінованим виключно одним із них. Навіть якщо форма наукового твердження характеризується здебільшого якимось одним формальним елементом континууму соціологічної думки, будь-яке таке твердження містить імпліцитні чи експліцитні референції щодо природи кожного іншого формального елемента наукового континууму.

П. Коломі стверджує, що впродовж історії соціологічної думки варіанти концептуалізацій, досяжні дослідникам суспільства на кожному дискурсивному рівні, були обмежені. Йдеться про трактування людської природи, ідеології, моделі суспільства та методологічні підходи [Colomy, 1991: p. 270]. Зокрема, в припущеннях щодо людської природи дискутується міра інструментально-раціональної / морально-нормативної / емоційно-потребнісної мотивації поведінки дівців. В ідеологічному дискурсі безперервно змагаються відносно послідовні консервативні, ліберальні та радикальні аргументи. При моделюванні суспільства дискусії відбуваються в межах концептуальних осей «відносна випадковість / когерентність» та «відносна динаміка vs тенденції урівноваження» соціальних систем. Методологічні дискусії зводяться головню до конфлікту між інтерпретаційним та каузальним підходами в аналізі соціальних феноменів.

Александр та Коломі заперечують існування внутрішнього зв'язку між різними формальними елементами або рівнями, локалізованими в епістемологічному соціально-науковому континуумі, — ідеологіями, моделями, поняттями, законами, пропозиціями, методологічними припущеннями та твердженнями спостереження. Ці формальні елементи вважаються якісно дискретними, себто абсолютно незалежними одне від одного. На позір відсутні жодні емпірично або логічно переконливі причини для комбінування, наприклад, теоретичних припущень про інструментально-раціональну мотивацію поведінки дівців із методологічним каузальним підходом. Але в історії соціальної думки почасти спостерігається «вибіркова спорідненість» між деякими теоретичними уявленнями, сформованими на різних елементних формальних рівнях епістемологічного континууму. Понад те, соціологи зазвичай вважають, що навіть дійсно існують певні імперативні зв'язки між опціями на цих різних рівнях. Підгрунтя

цього переконання вбачається в тому, що соціологічна дослідницька практика локалізується в межах ґрунтовно сформованих теоретичних традицій соціології, кожна з яких визначає зв'язки між її складовими формальними елементами у різний спосіб. Себто соціологія ґрунтується на емпіричних фактах та дослідницьких проєктах, що їх пояснюють та обґрунтовують за допомоги теоретизування середнього рівня, але організовується загалом теоретичними традиціями. Ці теоретичні традиції засновують харизматичні чільні інтелектуали, які з часом набувають квазікласичного статусу, визнаються і вшановуються як фундатори нових галузей науки та наукових шкіл у відповідних фахових спільнотах. Відтак теоретичні традиції трактуються як фундаментальна особливість соціологічного наукового простору.

Із постпозитивістського погляду, «соціологію можна схарактеризувати як багаторівневий раціональний дискурс про суспільство і його конституювальні одиниці та процеси, причому патерни та напрямки цього дискурсу зумовлені провідними традиціями дисципліни» [Colomy, 1991: p. 271]. Теоретичні традиції на кшталт історичного матеріалізму, структурного функціоналізму, символічного інтеракціонізму, етнометодології та інших вважаються чинником, що спрямовує розвиток різних форм соціології. Концептуальні уявлення, вкорінені в цих конкуруючих теоретичних традиціях, опосередковують та спрямовують соціологічні формулювання нагальних наукових проблем. У перебігу соціологічного пізнання «соціальна реальність ніколи не зіставляється сама з собою» у вигляді спостережених емпіричних фактів, з одного боку, та суто емпіричних узагальнень про них — з іншого [Alexander, Colomy, 1990: p. 41]. Всі соціологічні формулювання нагальних наукових проблем та їх розв'язання з огляду на спостережені емпіричні факти та узагальнення їх уможливаються у відносно стандартизованих, парадигматичних формах.

Наукова творчість соціологів імпліцитно та експліцитно програмується теоретичними традиціями як середовищем їхньої фахової соціалізації та провадження власних студій: «Матриці, в яких існують конкретні соціальні науковці, не обов'язково мають бути взяті з однієї традиції чи бути цілковито окремими, але науковці повинні в них існувати, незалежно від того, усвідомлюють вони це чи ні» [Colomy, 1991: p. 271]. Наголос на неабиякому значенні теоретичних традицій у соціології є ключовим в постпозитивістському баченні її структури та організації як наукової дисципліни. Попри безперечну важливість спеціалізованих ареалів, Коломі вважає, що соціологію не слід розуміти як організовану передусім її спеціалізаціями (спеціальностями), визначеними їхніми емпіричними об'єктами дослідження або теоріями середнього рангу (за Р. Мертоном). Ідеться про поділ соціологічної науки на галузеві та спеціальні соціології, подекуди втілений на рівні організаційної структури соціологічних інституцій (зокрема, структурування соціологічних факультетів на кафедри, а академічних науково-дослідних інститутів соціології — на відповідні відділи). Натомість глибинна структура соціології увиразнюється як складена з мереж і літератур. Ця мережева структура породжується взаємодіями між досліджуваними емпіричними об'єктами, поточними теоретичними традиціями та інтелектуальними рухами в дисципліні, які можуть стати новими такими традиціями.

Окреслену концептуальну модель епістемологічного континууму соціологічного думки (рис.) Александер та Коломі застосували у дослідженнях патернів розвитку та занепаду низки теоретичних традицій в соціології. Але вичерпний і детальний аналіз розвитку та репрезентацій цих традицій на кожному з рівнів соціально-наукового епістемологічного континууму вимагав неабияких зусиль. Зрештою, в результаті цих виснажливих досліджень дослідники запровадили також спрощене концептуальне розрізнення між двома жанрами теоретичних традицій в соціології — дослідницькими програмами та генералізувальним (узагальнювальним)¹ дискурсом.

Дослідницькі програми та генералізувальний дискурс

Методологія постпозитивізму в дослідженнях соціально-наукових традицій характерна розглядом змісту та зв'язків між їхнім генералізувальним дискурсом та дослідницькими програмами. Вважається, що соціальні науки на рівні теоретизування зорганізуються довкола спільних та конкурувальних теоретичних традицій, презентованих у генералізувальному дискурсі, а на рівні емпіричного аналізу нагальних проблем — довкола дослідницьких програм, що конкурують. Генералізувальний дискурс та дослідницькі програми виникають та розвиваються в контексті певної теоретичної традиції, і внески в неї обох цих жанрів є вкрай важливими.

Необхідність дослідницьких програм для емпіричного аналізу нагальних соціальних проблем не викликає сумнівів та оскаржень, бо власне для цього й постанала соціологія як відповідна профільна наукова дисципліна. Тому й безперечним є визнання дослідницьких програм, які сукупно становлять емпірико-аналітичну складову соціології: «Для багатьох соціологів, особливо у Сполучених Штатах, дослідницькі програми репрезентують серце і душу дисципліни» [Colomy, 1991: р. 272]. Натомість дисциплінарна позиція щодо генералізувального дискурсу, який репрезентує загально-соціологічне теоретизування, бачиться виразно більш амбівалентною. Поряд із визнанням кардинального значення загальної теорії (гранд-теорії) для поступу соціології непоодинокими є й сумніви у її корисності. Цей напрям соціологічного теоретизування критикується як складна та безплідна формальна «асоціація та дисоціація понять», зазвичай презентованих в «заплутаному багатослів'ї» (Ч.Р. Мілс), або як «глухий кут» соціології (Т. Скочпол). Відповідями Александера і Коломі на цю гостру критику стають спроби увиразнення функцій загального теоретизування або генералізувального дискурсу у соціологічних теоретичних традиціях та в соціології загалом.

Зокрема, Александер у власному роз'ясненні природи соціальних наук зауважив, що їх призначення не зводиться суто до прогнозу й пояснення на підставі емпіричних фактів, бо так само значущими в них є й загальніші методи дискурсу, притаманні теоретизуванню:

1 У дискурсі української соціології започатковано вжиток транслітерованого термінологічного аналогу «генералізувальний дискурс» англomовного поняття «generalized discourse» [Танчер, 1994: с. 7].

«...дискурс (а не просто пояснення) є відмітною рисою соціального пізнання. Кажучи про дискурс, я маю на увазі способи аргументації, витонченіші ніж ті, до яких звичайно вдаються у науковій дискусії. Останні спираються на емпіричний доказ, індуктивну й дедуктивну логіку, пояснення на підставі законів і на методи, за допомоги яких ці закони можуть верифікуватися або фальсифікуватися. Дискурс, навпаки, є формально-логічним. Він зосереджений на процесі аргументації, а не на результатах безпосереднього досвіду і стає необхідним тоді, коли немає ясності у питанні про істину. Дискурс діє силою доводів, а не через прогнози. Його переконливість ґрунтується на таких властивостях, як логічна послідовність і розширення меж дослідження, здатність глибоко прозирати в суть тлумачення, доречність, риторична сила і естетична витонченість доведення» [Александр, 1992а: с. 126].

Як і емпіричні дослідження, дискурс претендує на знаходження істини та виходить з уявлень про її раціональну природу. Але дискурс не обмежений критерієм емпіризму, себто критерієм емпіричної обґрунтованості істинності. Він порушує надемпіричні проблеми, що постають за відсутності спільних засадничих теоретичних припущень в сучасній соціології, а також за відсутності принципової згоди в питанні про природу її емпіричного знання. Дискурсивні критерії істинності виходять за межі емпіричної адекватності та поширюються на природу й результати припущень, зумовлювання й адекватність моделей, висліди ідеологій, метаімплікації методів та коннотації визначень. Александр трактує дискурсивні претензії на істинність як спроби раціоналізувати й систематизувати те, що зазвичай є лишень складністю соціального аналізу і соціального життя, яка досягається інтуїтивно. Зокрема, він наголошує дискурсивно-логічну, а не пояснювальну природу зіткнень думок соціологів довкола інтерпретативних і каузальних методологій, утилітарних і нормативних концепцій дії. Дискурсивно-логічним за природою також бачиться й принципове протистояння конкуруювальних рівноважних і конфліктних теоретичних моделей суспільства, радикальних і консервативних теорій соціальних змін. З цього погляду дискурс вважається унаочненням спроб соціологів виокремити критерії поціновування істини в різних неемпіричних царинах досягнення соціальної реальності.

Зрештою, з постпозитивістського погляду соціологія загалом теж трактується як дискурсивно-логічна царина. Вкрай важливу роль у її генералізувальному дискурсі Александр відводить пресупозиціям — апріорним найзагальнішим допущенням надемпіричного типу, що їх роблять соціологи, коли вдаються до аналізу соціальної реальності:

«Кожна соціальна теорія і кожна емпірична робота використовують апріорні допущення, які дають змогу вченим зорганізувати дані, котрі в їхні голови входять через чуття, в найпростіші категоріальні відношення. Тільки так здійснюються свідомі маніпуляції, які конституують раціональну, або наукову думку. Допущення є предметом дискурсу, й подеколи вони дістають дискурсивно-логічне підтвердження. Однак вони здебільше виникають у процесах, котрі передують виявам розуму» [Александр, 1992b: с. 134].

Попри те, що пресупозиції стають предметом раціонально-логічних тлумачень у генералізувальному дискурсі соціології, їх витoki зазвичай сягають

психічних процесів нераціонального, емоційного та ціннісного сприйняття та інтуїтивного, неусвідомлюваного і нерефлексованого осягнення соціальної реальності дослідниками. У своєму презентованому експліцитному вигляді пресупозиції — це ніщо інше, як метатеоретичні передумови емпіричного спостереження, аналізу та узагальнень, а також теоретизування.

Коломі зауважує у порівняльному контексті низку відмінностей між генералізувальним дискурсом та дослідницькими програмами як жанрами теоретичних традицій (табл. 1).

Таблиця 1

Відмінності генералізувального дискурсу та дослідницьких програм як жанрів теоретичних традицій у соціології, згідно з П. Коломі (1991)

Параметр	Генералізувальний дискурс	Дослідницькі програми
Специфіка та зміст роботи в жанрі	Дебати про пресупозиції, онтологію та епістемологію, ідеологічний та метафізичний зміст соціологічної аргументації, її історичний контекст, методологічне підґрунтя соціально-наукової практики, загальні описові та пояснювальні моделі соціальних процесів та систем.	Спроби інтерпретації та пояснення специфічних емпіричних структур та процесів, розв'язання важливих емпіричних та соціальних проблем; елаборация, ревізія або реконструкція усталених дослідницьких програм або ініціація нових.
Проблеми, розв'язувані в жанрі	Відносно загальні абстрактні питання, емпіричні референції яких не завжди є одразу очевидними.	Відносно конкретні проблеми з більш-менш легко визначеними емпіричними референтами.
Вплив на інший жанр	Забезпечує загальні засади та концептуальні моделі, у термінах яких формують більш емпірично орієнтовані проблеми та розв'язання їх у дослідницьких програмах.	Досягнення емпірично орієнтованих пошуків в рамках дослідницьких програм можуть сприяти змінам в генералізувальному дискурсі традиції.
Критерії оцінювання плідності жанру	Оцінюється традиційно за емпіричними критеріями — за спроможністю генерувати дослідницькі програми, які можуть ефективно конкурувати з емпірично орієнтованою роботою в інших конкурентних традиціях; валідним тестом є емпірична плідність дискурсивних формулювань.	Оцінюються не лише з огляду на емпіричну точність, а й у термінах теоретичної логіки та узагальнених уявлень певного генералізувального дискурсу, в концептуальному ареалі якого імпліцитно або експліцитно започатковуються та перебувають.
Позиції в дисципліні щодо стандартів (критеріїв) якості роботи жанру	Стурбованість очевидною відсутністю однозначних критеріїв для оцінювання результатів загального теоретизування, відтак — скарги на незначний досягнутий або можливий прогрес у розв'язанні загально-теоретичних дискусій.	Припущення, що стандарти для оцінювання якості доробку всіх дослідників, котрі емпірично орієнтовані на розв'язання проблем дослідницького проекту, можна легко зрозуміти, істотно поширювати та нескладно застосовувати

Генералізувальний дискурс конституюють, формують і структурують загальнотеоретичні дискусії з приводу різних онтологічних, епістемологічних, методологічних та ідеологічних аспектів соціологічного знання. Натомість дослідницькі програми розбудовуються в перебігу досліджень емпірично спо-

стерезуваних феноменів. Отже, кардинально відмінними є проблеми, які розглядаються у межах цих двох жанрів. Найбільша така відмінність полягає в рівні абстракції, на якому дослідники порушують ці проблеми та формулюють розв'язання їх. Генералізувальний дискурс зосереджений на загально-теоретичних, а дослідницькі програми — на конкретних та емпірично оприявнюваних проблемах. Розрізнення проблематики цих жанрів теоретичних традицій ґрунтується на переформулюванні дихотомії концептуальних/емпіричних проблем науки, запропонованої Л. Лауданом.

Конкретно-емпіричні уявлення про соціальну реальність, які є визначальними для дослідницьких програм, значно меншою мірою обмежують генералізувальний дискурс. Відтак він генерує розв'язання проблем, специфіковані на дуже абстрактному загальному рівні: «У певному сенсі можна сказати, що генералізувальний дискурс говорить про все загалом і ні про що окремо» [Colomy, 1991: р. 273]. Але у дискурсивних формулюваннях та спробах розв'язань загально-теоретичних проблем визначаються фундаментальні особливості й динаміка соціального світу, специфікується природа людських дій та ключових соціальних процесів, пропонуються методи їх аналізу. Звідси «абстрактний характер генералізувального дискурсу наповнює його формулювання широким діапазоном потенційної застосовності...» [Colomy, 1991: р. 273]. Зокрема, впродовж 1930–1980-х років центральними в генералізувальному дискурсі північноамериканської та, значною мірою, світової соціології були загальнотеоретичні проблеми порядку/конфлікту, структури/агентності, мікро/макрорівня аналізу. В такому дискурсивно створеному загальнотеоретичному контексті дослідницькі програми визначали й намагалися розв'язати специфічні емпіричні проблеми.

На підставах методології постпозитивізму напрями інтелектуальної діяльності в межах генералізувального дискурсу та дослідницьких програм трактуються не лише як автономні, а й як взаємозалежні. Зокрема, в рамках теоретичної традиції генералізувальний дискурс уможливорює концептуальні підвалини для започаткування і розвитку дослідницьких програм: «генералізувальний дискурс забезпечує директиви для дослідницьких програм; він пропонує, що можна побачити, як підійти до того, що можна побачити, і типи питань, які можна порушувати про це» [Colomy, 1991: р. 273]. Ці директиви, що походять із генералізувального дискурсу традиції, вважаються радше гнучкими настановами, а не детальними інструкціями. Генералізовані дискурсивні формулювання можуть розгалужуватися для більш специфічних предметів емпірично орієнтованих пошуків. Але надмірне дискурсивне керівництво дослідницькими програмами вважається небажаним через загрозу аналітичного формалізму, який уможливорює диктат генералізувального дискурсу над емпіричними уявленнями. Тому використання генералізувального дискурсу видається оптимальним суто на рівні генерування набору концептуальних пропозицій для емпіричних досліджень предметних ареалів. Себто останні мають здійснюватися на основі вибраних концептуальних елементів генералізувального дискурсу. Зазвичай генералізувальний дискурс ставих і плідних теоретичних традицій у такий спосіб концептуально стимулює розвиток не одної, а цілої низки дослідницьких програм, організованих довкола досліджень нетривіальних емпіричних проблем.

Своєю чергою, «домінувальні та зрілі дослідницькі програми часто створюють абсолютно нові царини спостережних тверджень; вони також встановлюють стандарти масштабу пояснень та внутрішньої узгодженості, яким мають відповідати конкурувальні програми» [Alexander, 1990: р. 541]. Загалом в дослідницьких програмах стандарти оцінювання якості доробку емпіричних аналітиків вважаються доволі однозначними, зрозумілими, застосовними, усталеними, кодифікованими та загальноновизнаними. Натомість в царині загального теоретизування, репрезентованого генералізувальним дискурсом конкурувальних теоретичних традицій, завважається дефіцит однозначних критеріїв для експліцитного порівняння та оцінювання його результатів. Відтак констатуються незначні досягнення та можливості поступу в розв'язанні загальнотеоретичних дискусій.

Разом із тим, генералізувальний дискурс також забезпечує оцінювальні стандарти для критичних глумачень результатів дослідницьких програм, пов'язаних із традиціями, що конкурують. Ці глумачення можуть виявляти різні теоретичні та емпіричні прогалини в емпіричних дослідженнях програм і давати підстави для зусиль, спрямованих на їх надолуження та коригування. Йдеться про увиразнення та експертизу неявних теоретичних передумов емпіричних тверджень: «Хоча конкретне соціальнонаукове твердження може набувати безперечної емпіричної форми, воно також припускає, навіть якщо б імпліцитно, більш узагальнені компоненти. Плідне критичне глумачення використовує абстрактні, всеосяжні принципи для оцінювання узагальнених уявлень, які спрямовують більш конкретні соціологічні студії» [Colomy, 1991: р. 274]. В результаті з'ясовується, як недоліки в дискурсивних припущеннях соціально-наукового твердження породжують аномалії в його емпіричному застосуванні. У випадку виявлення аналітичних або фактичних прогалин в наукових пошуках дослідницьких програм засоби для їх подолання створюються з використанням тих самих узагальнених принципів генералізувального дискурсу. Загалом ефективне спрямування розвитку дослідницьких програм, як і переконливість розв'язань загальнотеоретичних проблем, значущість цих розв'язуваних проблем для дисципліни є тими досягненнями, за якими генералізувальні дискурси різних теоретичних традицій конкурують між собою та прогресують.

Мінливість конкурувальних теоретичних традицій

Постпозитивістське трактування соціології як наукової дисципліни, диференційованої на низку теоретичних традицій, примітне зауваженням двох різноспрямованих тенденцій в існуванні цієї науки. З одного боку, соціологічний традиціоналізм обов'язково означає існування та відтворення теоретичних традицій, що може мати наслідком певний застій або відсутність змін в теоретизуванні. З іншого боку, якщо ці теоретичні традиції гостро конкурують між собою, вони неминуче мають змінюватися, посилюватися і зростати, щоби продовжувати існувати та відтворюватися в конкурентному середовищі: «Щоб зберегтися, традиції мають змінитися; ті, що живуть більше ніж одне покоління, як правило, суттєво переглядаються та реконструюються» [Colomy, 1991: р. 276]. Зокрема, в історії теоретичних традицій зауважуються періоди руй-

нізації теоретизування, що настають відразу після їх заснування харизматичними теоретиками-основоположниками. Але культивованій універсальності інституціоналізованих наукових стандартів критицизму за взірцями природничих наук зобов'язує соціологів до знеособленої критичної раціональності. Ця раціональність, своєю чергою, протистоїть їхньому партикуляризму ініціальної традиційної лояльності, спонукає до організованого скептицизму у сприйнятті результатів досліджень та посилює відкритість щодо теоретичних змін. Відтак основним рушієм розвитку соціології, основною динамікою в ній є конкуренція та конфлікт між її теоретичними традиціями та всередині них.

У поясненні мінливості теоретичних традицій Александер та Коломі спираються на структурну модель наукової дослідницької програми І. Лакатоса: виокремлення в її рамках незмінного «твердого ядра» фундаментальних припущень та адаптивного «захисного поясу» допоміжних теорій (детальніше про цю модель див.: [Резнік, 2021: сс. 112–115]). Відтак вважають, що та чи та традиція в соціальних науках диференціюється на дуже стійке до змін теоретичне ядро та постійно мінливі предметні периферійні ареали, що оточують це ядро [Alexander, Colomy, 1990: р. 41]. Однак ця аналітична диференціація центральних, належних до ядра проблем теоретичної традиції не є ізоморфною розрізненню між генералізувальним дискурсом та дослідницькими програмами цієї традиції. Генералізувальний дискурс теоретичної традиції часто спрямовується на її периферійні елементи, а дослідницькі програми можуть керуватися конкретними увлеченнями, які можуть вважатися життєво важливими для цієї традиції.

Згідно з постпозитивістською моделлю наукового поступу, розвиток соціальної науки не зумовлюється суто необхідністю зрозуміти емпіричну реальність, і її зростання не відображає просте розширення емпіричного знання чи його концептуального масштабу. Йдеться натомість радше про «надпотужну детермінацію соціальної науки на підставі теорії та надслабку — на підставі того, що звать фактом» [Александер, 1992а: с. 127]. З цього погляду, теоретичні традиції, їх генералізувальний дискурс та дослідницькі програми співіснують, конкурують та розвиваються у єдиному контексті або спільному науково-дисциплінарному просторі соціології. Тому головні критерії для оцінювання міри наукового поступу ґрунтуються на зв'язках між конкурувальними теоретичними традиціями та внутрішніх дороговказях кожної з цих традицій. Себто йдеться радше не про теоретичний чи емпіричний поступ соціології сам по собі, а про відносний пояснювальний і теоретичний успіх у порівнянні з попередньою версією власної традиції або інших традицій-конкурентів.

Згідно з цією постпозитивістською моделлю наукового поступу і ядра, і периферійні ареали теоретичних традицій різною мірою змінюються в перебігу теоретизування їх представників. Для позначення виокремлених ідеально-типових форм цього теоретизування використовується низка термінів: елаборація, ревізія, реконструкція, експропріація та скасування [Alexander, Colomy, 1990: pp. 55, 58]. Вихідні припущення, особливості, об'єкти та можливі результати цих ідеально-типових форм теоретизування є відмінними (табл. 2).

Ідеально-типові форми теоретизування, в перебігу яких змінюються теоретичні традиції в соціології (Дж. Александер та П. Коломі, 1990)

Ідеально-типова форма	Пояснення
Елаборація (вдосконалення, доопрацювання, довершення, деталізація)	Виходить із припущення, що оригінальна (ортодоксальна) теоретична традиція є внутрішньо послідовною та відносно повною. Позичується як лояльне дотримання традиційних теоретичних уявлень. Спрямовується передусім на уточнення та розширення масштабу вихідної теоретичної традиції. Може бути ненасиченою або щільною (згідно етнографічних стандартів К Гірца). Охоплює периферійні ареали вихідних версій традицій.
Ревізія (перегляд)	Виходить здебільшого із відчуття вразливості усталеної теоретичної традиції. Відтак під виглядом лояльної специфікації цієї традиції часто докладаються імпліцитні (неявні) зусилля, щоб привернути увагу до виявлених у ній деформацій та запропонувати формулювання, які можуть їх подолати. Охоплює здебільшого периферійні ареали вихідних версій традицій.
Реконструкція (перебудова)	Виходить із чіткого визнання розбіжностей із засновником вихідної теоретичної традиції. Експліцитно започатковує інші традиції. Може відродити вихідну теоретичну традицію, навіть якщо створює можливість для такого розвитку її, з якого народжуються нові традиції. Охоплює ядра та периферійні ареали вихідних версій традицій.
Експропріація (вилучення і привласнення)	Інкорпорація однією традицією ключових елементів протилежної традиції з метою власної елаборації, ревізії, реконструкції та розширення. Охоплює ядра та периферійні ареали традицій.
Скасування	Виходить не з визнання фальсифікації стрижневих та периферійних уявлень теоретичної традиції, а зі стану нелегітимності її в очах наукової спільноти. Охоплює ядра та периферійні ареали традицій.

Процеси, визначені як елаборація, ревізія, реконструкція, експропріація та скасування, можуть відбуватися як через дискурс, так і через дослідницькі програми теоретичних традицій. Але ці процеси різною мірою поширюються на ядро та периферію теоретичних традицій.

Процеси, локалізовані в суто периферійних ареалах традицій, уявляються як елаборація та ревізія їх. Вони періодично повторюються в історії теоретичної традиції і можуть відбуватися вже в період рутинізації її одразу після заснування або під час значних переформулювань її задля збереження за умов гострої конкуренції у дисципліні. Попри те, що елаборація та ревізія репрезентують себе як лояльне підтримання традиційних теоретичних уявлень, вони відрізняються за мірою креативності/консервативності у розв'язанні цього завдання. Порівняно з елаборацією ревізія є більш далекосяжною, але ще не найрадикальнішою у змінах питомої вихідної теоретичної традиції, стосовно якої навіть у послідовників складається розуміння її недосконалості та нерелевантності:

«Ревізіонізм є найпевніша ознака невдоволеності теорією. Ті, хто прагне зберегти встановлений напрям, надто відчувають його вади, і саме їм доведеться

твердо триматися вимоги його дискурсивно-логічного обґрунтування. У відповідь на таке іманентне напруження талановиті вчені й послідовники ревізували *ad hoc* первісну теорію й розбудували нові, хоча й часто-густо непослідовні, способи дискурсу. Проблема ж у тому, що в разі, коли не спростовано течію загалом, то по таких переглядах лишаються самі лише категорії. Проте дискурсивно-логічні аргументи, породжені критикою, висвітлюють вади первісної теорії» [Александр, 1992b: с. 146].

Радикальнішими ідеально-типovими формами теоретизування, в перебігу яких змінюються ортодоксальні теоретичні традиції в соціології, є реконструкція, експропріація та скасування. У цих випадках докорінних змін зазнають не лише периферійні ареали теоретичних традицій, а й їхні ядра. Реконструкція з-поміж цих форм теоретизування вирізняється суттєвою зміною ядра теоретичної традиції без оскарження його зв'язку із її вихідною оригінальною версією. Водночас від елаборації та ревізії реконструкція відрізняється однозначним визнанням розбіжностей із теоретичними підходами основоположника ортодоксальної традиції та створенням експліцитних передумов для започаткування інших традицій. Непоодинокими є випадки, коли теоретики-творці нових традицій раніше зазвичай були непересічними реконструкторами давніших теоретичних традицій, що стали підґрунтям для формування їхніх новітніх теорій.

Реконструкція теоретичної традиції має свою специфіку на рівнях її генералізувального дискурсу та дослідницьких програм. За спостереженнями Александра та Коломі, на практиці, зазвичай, генералізувальний дискурс про більш загальні проблеми дисципліни декларує та запроваджує реконструкцію традиції. Успіхи в генералізувальному дискурсі традиції дають підстави критикувати попередні дослідження, ґрунтовані на її попередньому ортодоксальному дискурсі, та пропонувати необхідні виправлення. Своєю чергою, узагальнені питання, порушені генералізувальним дискурсом, забезпечують робочі рамки для можливого осмислення конкретніших пояснювальних проблем на рівні дослідницьких програм цих традицій. Критичне судження генералізувального дискурсу почасті стає спонукою до ревізійністських і реконструктивних зусиль на цьому рівні.

Зазвичай елаборація, ревізія та реконструкція, результатом яких стає модифікація традиції, спрямовуються саме на ті ареали її ортодоксальної версії, які критикуються послідовниками та опонентами за теоретичну або емпіричну нерелевантність. Якщо модифікована традиція репрезентує безперечний теоретичний поступ, це свідчить про здатність її послідовників продукувати задовільну елаборацію, ревізію та реконструкцію у відповідь на критику, яка раніше загрожувала її ортодоксальній версії.

Александр та Коломі вважають також корисним введення в науковий обіг поняття «експропріація» для позначення інкорпорації однією традицією ключових елементів протилежної традиції з метою власної елаборації, ревізії, реконструкції та розширення [Alexander, Colomy, 1990: p. 58]. Ідеться про випадки, коли, теоретики однієї традиції, попри власну гостру антипатію до іншої традиції-конкурента, експропріюють з неї певні концептуальні елементи та склад-

ники, щоби посилити й розширити власні теоретичні традиційні підвалини. Власне така експропріація вважається однією з ознак розширення теоретичної традиції. Зрештою, теоретизування може мати на меті скасування — відмову від певної теоретичної традиції. Ця мета ґрунтується не так на міркуваннях про наукову нерелевантність стрижневих та периферійних уявлень цієї традиції, як на її невизнанні, неприйнятті, непримиренні з нею широких кіл науковців. Але внаслідок скасування теоретичні традиції радше не зникають, а стають латентними, через що завжди існує певна ймовірність їх використання.

Елаборація, ревізія, реконструкція, експропріація та скасування можуть мати різні наслідки для теоретичних традицій. В підсумку ці традиції можуть концептуально збагачуватися та вивищуватися або бідніти та спрощуватися, позбавлятися своєї глибини та інтелектуальних джерел. І теоретичні зміни в соціальних науках загалом можуть бути відповідно прогресивними, реакційними або поєднувати водночас у різній пропорції прогресивні та реакційні тенденції. Поняття елаборації, ревізії та реконструкції описують не ступінь реального теоретичного поступу, а лишень фактичну міру спорідненості між вихідною оригінальною версією теоретичної традиції та наступною похідною модифікованою версією її.

Александр та Коломі вважають фактором зміни переважних теоретичних уподобань соціологічної фахової спільноти не їх теоретичну ефективність, глибину та об'єктивний емпіричний масштаб, а передусім «дисциплінарну чутливість»:

«Зрушення в дисциплінарній чутливості порушують різні питання. Вони надають перевагу розвитку різних способів дискурсу. Дійсно, часто тільки після того, як підхід приймає нові дискурсивні уявлення, зростають теоретична глибина та емпіричний масштаб. Саме в цьому сенсі можна говорити не стільки про соціально-науковий “розвиток”, скільки про соціальні наукові “рухи”» [Alexander, Colomy, 1990: p. 43].

Вирішальними видаються не наукова аргументованість і бездоганність презентованої теоретичної позиції, а соціально-психологічний чинник її сприйняття у фаховій спільноті науковців, яке спирається не лишень на раціональні, а й на ціннісні та емоційні інтенції останніх. Від дисциплінарної чутливості залежить міра легітимності теоретичної традиції на різних етапах її мінливості. На етапі тріумфальної появи та рутинізації теоретична традиція може сприйматися дисциплінарною спільнотою здебільшого як послідовна та безперечна, після елаборації та ревізії — як вдосконалена та впорядкована, за результатами реконструкції та експропріації — як докорінно перебудована та суттєво доповнена, під час деконструкції та зникання — як марна та не варта існування й відтворення, на етапі ренесансу — як знову актуальна. Утім, наведена послідовність форм теоретизування «елаборація-ревізія-реконструкція-експропріація-скасування-реактуалізація традиції» є ідеально-типовою аналітичною моделлю її мінливості.

Оцінювання поступу та успішності теоретичної традиції ґрунтується на порівнянні її попередніх версій, починаючи із вихідної ортодоксальної, із наступними (оновленими, вдосконаленими, перебудованими) її версіями. Порівнюва-

ти слід як дискурсивний, так і дослідницько-програмний або емпіричний рівні репрезентації цих версій.

Александр та Коломі застосували власну ідеальну типологію форм теоретизування (табл. 2) для інтерпретації мінливості теоретичної традиції марксизму. Вони вважали засновника цієї традиції К. Маркса яскравим прикладом теоретика, який раніше був важливим реконструктором традицій, з яких згодом сформував свою нову теорію. Зокрема, на початку 1840-х років він був «молодогегельянцем» — учасником радикального квазірелігійного руху останніх учнів Г.В.Ф. Гегеля. Цей рух мав за мету заново переосмислити Гегелів творчий доробок для критичних напрямків Просвітництва і навіть для соціалістичної думки. Але коли Маркс ознайомився з класичною політичною економією, він полишив молодогегельянство та створив історичний матеріалізм. Себто від реконструкції теоретичних традицій філософії та політекономії він перейшов до створення власної традиції теоретизування. А подальші зміни традиції історичного матеріалізму здійснювали послідовники Маркса:

«Після Маркса є елаборації та ревізії таких авторів, як Енгельс, Каутський, Отто Бауер, Лабріола та інші. Однак ці специфікації були перервані більш радикальними реконструктивістськими зусиллями покоління Першої світової війни, таких теоретиків, як Ленін, Грамші, Лукач, Корш та інші. Подальша специфікація марксизму часто відбувалася в цих переформульованих марксистських традиціях Леніна–Маркса, Грамші–Маркса, Лукача–Маркса тощо, незалежно від того, визнавалася реконструкція експліцитно чи ні. Пізніше в історії марксистської традиції такі мислителі, як Сартр, Альтюсер, Е.П. Томпсон, а також ті, хто був пов'язаний із Франкфуртською школою, запровадили новий виток більш радикального переформулювання» [Alexander, Colomy, 1990: pp. 56–57].

У підсумку вихідна традиція історичного матеріалізму розгалужилася на низку похідних традицій, серед яких — традиція марксизму-ленінізму, культивована свого часу в СРСР та його сателітах, а також діалектико-гуманістична та сцієнтистська традиції, що розвивалися у західних країнах. До діалектико-гуманістичної традиції марксизму належать Франкфуртська школа (Т. Адорно, М. Горькаймер, Ю. Габермас та ін.), фрейдо-марксизм (В. Райх, Г. Маркузе, Е. Фром), екзистенціалістський марксизм (Ж.-П. Сартр, К. Касторіадис, К. Лефор) та ін. До сцієнтистської традиції марксизму відносять наукові школи структуралістського марксизму (Л. Альтюсер, Е. Балібар, Д. Лекур та ін.), аналітичного марксизму (Е.О. Райт, Дж. Коен, Дж. Елстер, Дж. Ремер та ін.), світ-системного аналізу (І. Валерстайн, А.Г. Франк та ін.) та ін. Вважають, що зазначені розгалужування теоретичної традиції історичного матеріалізму здебільшого започатковувалися та впроваджувалися як реконструкція її на рівні притаманного їй генералізувального дискурсу. Втім, зауважено випадок, коли відгалуження нової традиції марксизму започаткувалося на рівні дослідницької програми його вихідної оригінальної традиції:

«Емпіричний виклик Бернштайна панівному марксистському твердженню про падіння норми прибутку — питання дослідницької програми, а не генералізувального дискурсу — вдарив у серцевину марксистської традиції та започаткував реконструкцію, яку в марксизмі назвали «соціал-демократичною»

тенденцією. Ця тенденція, однак, супроводжувалася великою часткою генералізувального дискурсу» [Alexander, Colomy, 1990: p. 57].

З погляду постпозитивістів, внаслідок елаборації, ревізії, реконструкції та експропріації оригінальна вихідна традиція марксизму подекуди змінилася докорінно: на відміну від марксизму XIX століття, у марксизмі XX століття частиною його теоретичного ядра вважається пресупозиція про матеріалізм та ідеалізм, і такі зрушення в бік ідеалізму не сприймаються як загроза марксистському характеру теоретизування. Ці тенденції загалом розглядаються як збагачення, ускладнення, інтелектуальне розширення та поглиблення зазначеної теоретичної традиції.

Теоретична конкуренція: рівні, параметри, недоліки

Теоретична конкуренція в будь-якій науці вважається природною, бо є, за Р. Мертоном, наслідком організованого наукового скептицизму. Науковий пошук в соціальних науках ґрунтований на сумнівах, перегляді та оскарженні установлених і загальноновизнаних думок. З постпозитивістського погляду, теоретичні традиції, що конкурують у дискурсах цих наук, мають нерівні можливості та ресурси. Коломі зауважує соціальну наукову ієрархію цих традицій за критеріями нерівномірності розподілу між ними різних видів цінних та дефіцитних соціальних ресурсів: наукового авторитету, символічного капіталу (за П. Бурдьє), можливостей публікацій, аудиторії для цих публікацій, престижних постів для чільних представників, різних винагород від громадськості, привабливості для кращих та обдарованих науковців наступних поколінь. Але нерівні позиції різних конкурувальних теоретичних традицій в цієї ієрархії рано чи пізно змінюються: відбувається постійна, повільна або стрімка своєрідна висхідна та низхідна «вертикальна», а також «горизонтальна» соціальна «мобільність» цих традицій. Раніше впливові чільні теоретичні традиції та наукові школи витісняються на периферію наукової дисципліни її новими, прогресивними традиціями і школами.

За постпозитивістськими мірками, у науковому дискурсі західноєвропейських та північно-американських країн жодна видатна та провідна соціально-наукова традиція ніколи не зберігала своєї гегемонії понад двадцять п'ять років [Colomy, 1991: p. 276]. Її генералізувальний дискурс та контекстні дослідницькі програми перманентно зазнають нищівних критичних випадів та оскаржень з боку адептів традицій-конкурентів. Чільність та видатність панівної наукової традиції не рятують, а радше навпаки — перетворюють її в жупел для критики прихильників традицій-конкурентів. І часто йдеться не так про загальнонаукові інтереси строгої верифікації певних версій знання, як про «науковий егоїзм» прихильників його альтернативних версій. Між представниками конкурувальних наукових традицій, коли вони особисто знайомі, у їхніх суто наукових взаєминах може діяти житейське правило «живеш сам — дай жити іншому». Але у конкурентних відносинах між їхніми науковими традиціями чинним зазвичай є правило «три з нульовою сумою» — «переможець отримує все, аутсайдер — нуль». Доля теоретичних традицій та споріднених із ними дослідницьких програм залежить від здатності їхніх представників переконливо

реагувати на критику конкурентів, появу нових загальнотеоретичних та емпіричних проблем, виклики соціетальних та глобальних трансформацій.

Попри те, що представники однієї традиції або програми мають значною мірою спільні погляди на її витoki, досліджувану соціальну проблематику та способи вивчення останньої, між ними теж природно виникають певні розбіжності із приводу цих питань. Відтак і традиції, і програми внутрішньо сегментуються за теоретичними уявленнями на одному чи кількох рівнях соціально-наукового континууму — ідеології, моделі, поняття, закону, пропозиції, методологічного припущення та твердження спостереження (рис.). Презентація та спроби реалізації цих розбіжних версій традиційних або програмних уявлень призводять до внутрішньої конкуренції у межах теоретичних традицій та їх контекстних дослідницьких програм. Предмет внутрішньої теоретичної конкуренції є відмінним на різних рівнях соціології (табл. 3).

Таблиця 3

Предмет теоретичної конкуренції на різних рівнях соціології (П. Коломі, 1991)

Рівень конкуренції	Предмет конкуренції
В генералізувальному дискурсі	Обертається навколо створення кращих теоретичних розв'язань для (більш) значущих загальних проблем соціологічної теорії.
Між теоретичними традиціями та в їх межах	Побудована навколо дебатів щодо відносних переваг контекстних дослідницьких програм і загальних теорій.
На рівні дослідницьких програм	Організована навколо конкурентних спроб пояснити та/або інтерпретувати емпіричні структури та процеси, які вважаються значущими для дисципліни.

Зазвичай у межах тривалих теоретичних традицій продукуються конкурувальні концепції генералізувального дискурсу та дослідницькі програми, а в межах дослідницьких програм — конкурувальні пояснення та інтерпретації емпіричних структур та процесів соціального світу. У перебігу цих процесів соціологія, як і будь-яка наука, зорієнтована на точнішу ідентифікацію та кращі розв'язання різних значущих наукових проблем у своєму предметному полі. І ці проблеми не завжди можна розв'язати шляхом емпіричного аналізу на рівні дослідницьких програм. Деякі з найважливіших і розгалужених проблем соціології є загальнотеоретичними, бо формулюються та мають бути розв'язуваними на високих рівнях абстракції. Зрештою, і формулювання та розв'язання певних проблем шляхом емпіричного аналізу на рівні дослідницьких програм неможливе без експліцитного чи імпліцитного визначення дослідниками власної позиції щодо однієї чи кількох загальнотеоретичних проблем. На таких резонансних загальнотеоретичних проблемах власне й фокусуються конкурувальні версії генералізувального дискурсу.

Не всі загальнотеоретичні або емпірично розв'язувані проблеми є однаково значущими для соціології, і не всі розв'язання їх однаково переконливі для соціологічної фахової спільноти загалом. Ці обставини поживляють дискусії в генералізувальному дискурсі соціології. Їх предмет становить відносна значущість різних загальнотеоретично та емпірично розв'язуваних проблем, а також

відносні переваги конкурувальних пояснень та розв'язань таких значущих проблем. Коломі вбачає імпліцитну презумпцію цих дискусій в тому, що відносна життєздатність запропонованих розв'язань важливих проблем має визначатися водночас на емпіричних і теоретичних підставах (згідно з відповідними емпіричними критеріями й теоретико-аналітичними стандартами оцінювання).

Вкрай гострими стають дискусії в генералізувальному дискурсі, коли перед фаховою спільнотою соціологів постає необхідність визначитися із пріоритетністю або значущістю загальнотеоретичних проблем для своєї наукової дисципліни: «...значення загальних проблем не зумовлюється природою речей. Радше, воно встановлюється або підважується через суперечливі дебати» [Colomy, 1991: р. 57]. Більшою чи меншою мірою аргументована та визнана оцінка суперечливих тверджень про відносну значущість загальнотеоретичної проблеми можлива на підставі певних критеріїв або стандартів такого оцінювання. Коломі спостеріг, що у ХХ столітті підставами для суперечливих оцінок відносної значущості певної загальнотеоретичної проблеми в соціології, порушуваної теоретичними традиціями, були три критерії (табл. 4).

Таблиця 4

Критерії (стандарт) оцінювання значущості загальнотеоретичної проблеми, порушуваної теоретичними традиціями в соціології за П. Коломі (1991)

Критерій (стандарт)	Пояснення
Загальність, вичерпність та масштаб	Претензії на центральність нової, загальнотеоретичної проблеми ґрунтуються на твердженнях, що в її альтернативне формулювання можуть бути включені загальнотеоретичні проблеми, значущість яких наголошують інші традиції та школи та/або прихильники ортодоксальних течій традиції автора. Себто йдеться про те, що нова загальнотеоретична проблема або переформулювання вже наявної аналітично перевершує всі попередні такі проблеми.
Інтелектуальна та моральна вартість	Соціальний резонанс чи узгодженість загальнотеоретичної проблеми з панівними темами епохи. Ця проблема вважається важливою або вартою, якщо вона відбиває у теоретичному вимірі приватні та громадські питання, які справляють найбільший тиск на сучасне суспільство. Себто проблема є тим більш значущою, чим більш безпосередньо стосується життя багатьох людей.
Передбачувана емпірична продуктивність	Можливість того, що загальнотеоретична проблема, переформульована чи щойно сформульована, спонукатиме й надихатиме дослідників по-новому формулювати емпірично розв'язувані проблеми та порушувати різні й гостріші питання щодо їхніх ареалів дослідження.

Ці критерії застосовуються у різних комбінаціях або поодиноці, залежно від предмета, обставин та інтенцій учасників теоретичної дискусії. Наприклад, Коломі вважає твердження дискутантів про гадану емпіричну плідність певної загальнотеоретичної проблеми майже завжди ґрунтованими на низці їхніх контингентних припущень. Ідеться про припущення, що критична маса дисциплінарної спільноти визнає нову загальнотеоретичну проблему важливою, що

запропоноване розв'язання цієї проблеми також буде сприйнято як належне більшістю науковців, що емпіричні дослідники та аналітики згодом переорієнтують власні поточні дослідження відповідно до цієї нової загальнотеоретичної проблеми та її розв'язання, що під враженням від неабиякої вдалості цього ж розв'язання контекстні дослідницькі програми надихнуться на кращі розв'язання важливих емпіричних проблем. Для сприйняття цих припущень як реалістичних вкрай важливою є наявність дослідницьких програм, які потенційно можуть реалізувати сподівання на емпіричну продуктивність загальнотеоретичної проблеми.

Досконалість визначень та розв'язань загальнотеоретичних проблем теж стає предметом суперечок і порівнянь в генералізувальному дискурсі. У підсумку виразнюються недоліки та вади запропонованих розв'язань цих проблем: а) наявність залишкових категорій в оскаржуваних розв'язаннях; б) відсутність аналітичної широти; в) тавтології та інші логічні помилки; г) поява шкідливих ідеологічних підтекстів; д) принципова незастосовність загальної теорії до соціальних наукових досліджень, попри твердження про емпіричну плідність її [Colomy, 1991: p. 277]. Оскільки на підставі виявлених дефектних розв'язань загальнотеоретичних проблем могли розв'язуватися й інші, менш значущі проблеми, то належить з'ясувати також обмеження останніх.

Формулювання та розв'язання загальнотеоретичних проблем часто здійснюються на засадах інтерпретації та реінтерпретації класичних соціологічних текстів чільних теоретиків цієї дисципліни: «З оком, чутливим до ключових упущень, викривлень, текстуально невиправданих висновків та інших інтерпретаційних помилок, критик порівнює нові прочитання класиків із доказами, наданими самими відповідними текстами» [Colomy, 1991: pp. 277–278]. Зауважені недоліки пропонованих розв'язань загальнотеоретичних проблем виявляються у порівняльному аналітичному контексті на тлі вже наявних розв'язань тих самих або подібних проблем. В підсумку щойно презентовані версії розв'язань проблем, визнані недосконалими, відхиляються остаточно або підлягають ревізії. Теоретику, який робить спробу розв'язати значущу загальнотеоретичну проблему краще за своїх попередників, доводиться пропонувати її розв'язання, позбавлене недоліків вже визнаних попередніх розв'язків.

Але конкуренція між теоретичними традиціями не може гарантовано стимулювати поступ генералізувального дискурсу та приріст соціологічного знання, бо подекуди набуває стихійного, непродуктивного та деструктивного перебігу. Себто теоретична конкуренція у соціології, як і на будь-якому ринку, вважається далекою від досконалості. Коломі виокремив та пояснив низку передумов недосконалості теоретичної конкуренції в соціології (табл. 5).

Порівняно із представниками чільних усталених авторитетних теоретичних традицій, важче діяти тим, хто намагається започаткувати нову традицію, реконструювати занедбану чи зневажану традицію або підвищити статус маргінальної традиції. Йдеться не про цілковиту неможливість втілення зазначених амбітних намірів, бо вважається, що постійні та продуктивні зусилля теоретиків зрештою можуть здолати найскладніші перепони перед визнанням фаховою спільнотою їхнього якісного доробку, вартого загальної уваги. Але в перебігу

конкуренції теоретичних традицій утримання «панівних висот» в осерді дискурсу дисципліни є більш вираженим, ніж перебування на периферії цього ж дискурсу із прагненням зайняти його центр. Адже чинний поточний розподіл соціальних ресурсів у науковій дисципліні, баланс витрати зусиль та рівень контролю над дискурсом завжди не на користь непривілейованих периферійних теоретичних традицій.

Таблиця 5

**Передумови недосконалості теоретичної конкуренції в соціології
(П. Коломі, 1991)**

Передумова	Пояснення
Дефіцит механізмів компенсації фактичної нерівності між теоретичними традиціями в науковій дисципліні.	Переваги в генералізувальному дискурсі мають традиції та сегменти традицій з високим рівнем символічного капіталу. Врівноважування цих переваг декларованим організованим скептицизмом не компенсує непривілейованим традиціям або сегментам традиції негативних наслідків їхнього невідного становища. Навіть багатообіцяльна аргументація цих традицій або сегментів часто не враховується та відхиляється фаховою спільнотою з причин, які мало стосуються їхніх соціально-наукових достоїнств.
Руйнування раціональності дискурсу в змагальному запалі конкурентів.	Гострота конкуренції може підірвати раціональний дискурс — час від часу сприяти такій поляризації між інтелектуальними таборами-конкурентами, що виявляється, наприклад, в цілком та відверто непродуктивних карикатурних, себто навмисних інтерпретаційних спотвореннях аргументів, запропонованих конкурентами — традиціями і школами. За цих обставин стереотипи та кліше заступають місце розумної оцінки формулювань конкурентів. Неконструктивність критики та її спростування унеможлиблює науковий обмін ідеями.
Корисливі упередження соціологів щодо наукової позиції своїх конкурентів та некритичне ставлення до своєї теоретичної традиції	Багато науковців пов'язують високу репутацію, наукові нагороди, кар'єрне зростання та інші форми фахового визнання з результатом боротьби між конкурувальними традиціями. Соціологи не є абсолютно незаінтересованими щодо цих фахових регалій та відзнак. Тому наявність або відсутність в них таких винагород може спонукати їх до вибіркового прочитання, фальшування та перекручування наукової позиції опонентів, а також нехтування або приховування фундаментальних труднощів, пов'язаних з їхньою власною традицією.
Множинність, оскарження та зміни критеріїв оцінювання генералізувального дискурсу	Існування кількох стандартів можливого оцінювання генералізувального дискурсу, застосування яких не завжди має результатом однозначні та консенсусні оцінки. Самі наявні критерії оцінки загальної теорії можуть бути змінені або оскаржені із пропозицією нових критеріїв з боку генералізувального дискурсу

Але всі учасники теоретичної конкуренції потерпають від імпліцитних, неоднозначних та мінливих стандартів для оцінювання в генералізувальному дискурсі відносної значущості загальнотеоретичних проблем та життєздатності пропонуваного розв'язань. Власне теоретичні традиції постійно генеру-

ють та висувають нові критерії для оцінювання досліджень своїх прихильників та конкурентів. Навіть коректне застосування цих мінливих стандартів в інтересах всіх конкурентів не дає підстав розраховувати на релевантні оцінки та висновки в генералізувальному дискурсі, цілком прийнятні для всіх членів фахової дисциплінарної спільноти. Недостатньо регламентована конкуренція теоретичних традицій не гарантує поступу соціологічного теоретичного знання. Тому необхідна така регламентація генералізувального дискурсу, що передбачає експліцитне порівняння та оцінювання конкуруючих традицій.

Метатеоретичний арбітраж теоретичної конкуренції

Неабиякі можливості для виправлення вад теоретичної конкуренції в соціології Коломі вбачав у соціологічному метатеоретизуванні. Він вдався до перегляду інтерпретації метатеоретизування Дж. Ритцером. Згідно з Ритцеровим визначенням, метатеоретизування є систематичним вивченням соціологічної теорії для глибшого та детальнішого розуміння її поточного стану, розроблення її новітніх досконаліших версій та створення всеохопної загальної теоретичної перспективи. Ці визначені бажані результати метатеоретизування репрезентують три його відповідні ідеальні типи, які в практиці метатеоретичних пошуків можуть поєднуватися. Разом із тим метатеоретичний інтерес постпозитивістів полягав у спрямуванні соціологічної метатеорії на дослідження наявного генералізувального дискурсу та різних версій теоретизування в контексті конкуруючих теоретичних традицій. Коломі відзначив збіги орієнтацій Ритцера та постпозитивістів на метатеоретичне оцінювання конкретних соціологічних теорій. В обох випадках ішлося про оцінювання цих теорій не лише з огляду на їхню емпіричну адекватність, а й у термінах позаемпіричних, універсальних стандартів теоретичної логіки. Це дало підстави доповнити Ритцерову типологічну інтерпретацію соціологічного метатеоретизування так, щоб вона враховувала й метатеоретичні інтенції постпозитивістів.

Коломі наголошував унікальну позицію метатеоретизування для арбітражу між конкуруючими претензіями теоретичних традицій, що змагаються в генералізувальному дискурсі дисципліни. Найважливіший метатеоретичний внесок тут вбачався у формулюванні та періодичному перегляді експліцитних, універсалістських критеріїв для оцінювання генералізувального дискурсу та дослідницьких програм певних традицій. Себто галузь метатеоретизування трактується як незалежний соціологічний аналітичний простір для продукування універсалістських стандартів та неупередженого застосування їх:

«Метою метатеоретизування як арбітражу... є винесення аргументованих суджень щодо відносних аналітичних переваг традицій, що конкурують. Стосовно генералізувального дискурсу таке судження вимагає формулювання загальних і дуже абстрактних критеріїв визначення значущості загальних проблем і життєздатності запропонованих розв'язань. Стосовно дослідницьких програм таке судження вимагає з'ясування передбачуваного теоретичного коду, який надирає програми традицій, і використання тих самих узагальнених критеріїв оцінки сильних рис та обмежень теоретичної логіки програм» [Colomy, 1991: p. 279].

Для ретельного вивчення наявних теоретичних традицій та їхніх концептуальних кодів метатеоретики повинні сформулювати виразні й бездоганні критерії оцінювання, легко застосовні до різних наукових шкіл. Вже чинні такі критерії за необхідності мають виправлятися в перебігу «арбітражного» метатеоретизування. Оскільки теоретичні традиції постійно пропонують нові критерії оцінювання досліджень прихильників та конкурентів свого генералізувального дискурсу, ці, щойно запропоновані, критерії можуть інкорпороватися в практику наукової дисципліни за умови, що метатеоретики визнають їх релевантними. Загалом метатеоретизування покликане постійно ревізувати зазначені оцінні стандарти. Зрештою, воно може з'ясувати й оцінювати припущення генералізувального дискурсу, які спрямовують або обмежують дослідницькі програми, визначають або блокують нові напрями для емпіричних досліджень у їхніх межах.

У разі всебічного метатеоретичного оцінювання генералізувальний дискурс та дослідницькі програми мають розглядатися не як окремі одиниці, а як частини більшого цілісного когнітивного утворення — теоретичної традиції. Себто одиницями метатеоретичного оцінювання мають стати не окремі теорії, а цілісні теоретичні школи. Загалом це оцінювання також бачиться порівняльним: генералізувальний дискурс поточної теоретичної традиції та його контекстні дослідницькі програми підлягають порівнянню з ранніми ортодоксальними версіями, а також з відповідними версіями-аналогами конкуруювальних теоретичних традицій.

Як зауважує Коломі, арбітражне метатеоретизування почасти збігається з Ритцеровими типами метатеоретизування. По-перше, спільною метою для них є глибоке розуміння генералізувальних дискурсів і дослідницьких програм традицій-конкурентів для їх аргументованого й переконливого оцінювання. Також порівняння формулювань будь-якої окремої теоретичної традиції з альтернативними формулюваннями інших традицій стає підставою для оцінювання її сильних аспектів та обмежень. По-друге, дослідження конкуруювальних дискурсів традицій є необхідною передумовою створення загальних критеріїв, які будуть використовуватися при метатеоретичному арбітражі між ними. По-третє, арбітражне метатеоретизування, попри те, що здійснюється незалежно, поза і над наявними теоретичними традиціями, значною мірою аналітично та концептуально охоплює їх. Зрештою метатеоретичний арбітраж має фокусуватися на конкурентних відносинах між теоретичними традиціями й застосовувати свої універсалістські стандарти, щоб визначити ті теоретичні традиції, їх окремі сегменти або версії синтезу традицій, які є найкращими для поступу соціологічного знання.

Висновки

У перспективі постпозитивістських аналітичних засад соціологія бачиться організованою довкола конкуруювальних теоретичних традицій, які складаються із двох жанрів — генералізувальних дискурсів та їхніх контекстних дослідницьких програм. Генералізувальний дискурс теоретичних традицій спрямований на виявлення та розв'язання загальнотеоретичних проблем, а дослідницькі

програми структуровані довкола емпірично розв'язуваних проблем. Ці жанри розробляють відмінні проблематики, і їхні доробки оцінюються у термінах відмінних стандартів.

Рушієм поступу соціологічних знань постпозитивісти вважають наукову конкуренцію між теоретичними традиціями та всередині них, а також між дослідницькими програмами різних теоретичних традицій та всередині них. Можливості збереження конкурентоспроможності та існування теоретичних традицій та контекстних дослідницьких програм пов'язуються з їхніми змінами в результаті елаборації, ревізії, реконструкції та експропріації. Дефіцит спроможності традицій та програм конкурувати в генералізувальному дискурсі розглядається як передумова їх скасування.

Оскільки різні цінні та дефіцитні ресурси наукової дисципліни розподілені нерівномірно між теоретичними традиціями, конкуренція між ними виходить за суто наукові рамки і набуває почасти соціального характеру. Адже ступінь впливовості теоретичної традиції у науковій дисципліні може певною мірою впливати на соціальне становище прихильників цієї традиції у дисциплінарній фаховій спільноті науковців. Тому постпозитивісти не вважають теоретичну конкуренцію, ускладнену соціальними аберациями у фаховій науковій спільноті, цілком надійним механізмом гарантування успіху найкращих версій теоретизування.

З постпозитивістського погляду, неабиякий потенціал врегулювання гострої конкуренції між дискурсивними претензіями теоретичних традицій та емпіричними претензіями дослідницьких програм має метатеоретизування. Метатеоретики можуть розробляти концептуалізації генералізувального дискурсу традицій і теоретизування дослідницьких програм, уточнювати відомі та формулювати власні переконливіші універсалістські критерії оцінювання аргументів у конкуренції між теоретичними традиціями та всередині них.

Джерела

Александр, Дж. (1992a). Нові теоретичні напрями в соціології. *Філософська і соціологічна думка*, 2, 121–130.

Александр, Дж. (1992b). Нові теоретичні напрями в соціології. *Філософська і соціологічна думка*, 4, 132–156.

Резнік, В. (2021). Аналіз дослідницьких програм: соціологічний ракурс. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 4, 104–128. DOI: <https://doi.org/10.15407/sociology2021.04.104>.

Танчер, В. (1994). Теория в социологии: особенности и пути ее развития (вместо введения). В: В. Танчер (ред.), *Социологическая теория сегодня: сборник статей американских и украинских теоретиков* (сс. 3–11). Киев: Институт социологии НАН Украины.

Alexander, J.C. (1982). *Theoretical Logic in Sociology. Volume 1: Positivism, Presuppositions, and Current Controversies*. Berkeley: University of California Press.

Alexander, J.C. (1990). Beyond the Epistemological Dilemma: General Theory in a Postpositivist Mode. *Sociological Forum*, 5(4), 531–544.

Alexander, J.C., Colomy, P. (1985). Toward Neo-Functionalism. *Sociological Theory*, 3(2), 11–23.

Alexander, J.C., Colomy, P. (1990). Neofunctionalism Today: Reconstructing a Theoretical Tradition. In: G. Ritzer (Ed.), *Frontiers of Social Theory* (pp. 33–67). New York: Columbia University Press.

Colomy, P. (1991). Metatheorizing in a Postpositivist Frame. *Sociological Perspectives*, 34(3), 269–286.

Colomy, P. (1991). Metatheorizing: A Preliminary and Promising Program Metatheorizing in Sociology by George Ritzer. *Sociological Perspectives*, 35(3), 537–541.

Отримано 17.09.2022

References

Alexander, J.C. (1982). *Theoretical Logic in Sociology. Volume 1: Positivism, Presuppositions, and Current Controversies*. Berkeley: University of California Press.

Alexander, J.C. (1990). Beyond the Epistemological Dilemma: General Theory in a Postpositivist Mode. *Sociological Forum*, 5(4), 531–544.

Alexander, J. (1992a). New theoretical directions in sociology. [In Ukrainian]. *Philosophical and sociological thought*, 2, 121–130. [=Александр 1992a]

Alexander, J. (1992b). New theoretical directions in sociology. [In Ukrainian]. *Philosophical and sociological thought*, 4, 132–156. [=Александр 1992b]

Alexander, J.C., Colomy, P. (1985). Toward Neo-Functionalism. *Sociological Theory*, 3(2), 11–23.

Alexander, J.C., Colomy, P. (1990). Neofunctionalism Today: Reconstructing a Theoretical Tradition. In: G. Ritzer (Ed.), *Frontiers of Social Theory* (pp. 33–67). New York: Columbia University Press.

Colomy, P. (1991). Metatheorizing in a Postpositivist Frame. *Sociological Perspectives*, 34(3), 269–286.

Colomy, P. (1991). Metatheorizing: A Preliminary and Promising Program Metatheorizing in Sociology by George Ritzer. *Sociological Perspectives*, 35(3), 537–541.

Reznik, V. (2021). Analysis of research programs: a sociological perspective. [In Ukrainian]. *Sociology: Theory, Methods, Marketing*, 4, 104–128. DOI: <https://doi.org/10.15407/sociology2021.04.104>. [=Резнік 2021].

Tancher, V. (1994). Introduction. The Theory in sociology: the peculiarities and the trends of development. [In Russian]. In: V. Tancher (Ed.), *Sociological Theory Today: collection of articles by American and Ukrainian theorists* (pp. 3–11). Kyiv: Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine. [=Танчер 1994]

Received 17.09.2022

ВАЛЕРІЙ ВОРОНА

Соціологія як наукова дисципліна: постпозитивістська концепція Дж. Александра та П. Коломі

У цій статті презентується експлікація постпозитивістської концепції соціологічної науки. Дж. Александр та П. Коломі імпліцитно сформулювали елементи цієї концепції у низці своїх публікацій. Вони трактували соціологію як низку теоретичних традицій, що конкурують між собою. Ці традиції складаються із двох жанрів: генералізувальних дискурсів та їх контекстних дослідницьких програм. Розвиток соціології відбувається в результаті конкуренції теоретичних традицій. Існування цих традицій залежить від їх адаптації та розвитку. Теоретичні традиції розвиваються внаслідок елаборації, ревізії, реконструкції та експропріації. Конкуренцію теоретичних традицій ускладнюють соціальні аберації у фаховій науковій спільноті. Продуктивність цієї конкуренції може забезпечити соціологічне метатеоретизування.

Ключові слова: постпозитивізм, епістемологія, теоретична традиція, дослідницька програма, генералізувальний дискурс, теоретична конкуренція, метатеоретизування

VALERIY VORONA

Sociology as a scientific discipline: the post-positivist conception of J. Alexander and P. Kolomi

This paper presents an explanation of the post-positivist conception of sociological science. J. Alexander and P. Colomi implicitly formulated the elements of this conception in a number of their publications. They interpreted sociology as a number of competing theoretical traditions. These traditions consist of two genres: generalized discourse and their contextual research programs. The development of sociology occurs as a result of the competition of theoretical traditions. The existence of these traditions depends on their adaptation and development. Theoretical traditions develop as a result of elaboration, revision, reconstruction and expropriation. The competition of theoretical traditions is complicated by social aberrations in the professional scientific community. The productivity of this competition can provide sociological metatheorizing.

Keywords: *postpositivism, epistemology, theoretical tradition, research program, generalized discourse, theoretical competition, metatheorizing*